

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.2.04

УДК 347.121

Бойко Є. В.,

*студент Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ЧЕСТІ, ГІДНОСТІ ТА ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Стаття присвячена аналізу механізмів захисту честі, гідності та ділової репутації фізичних осіб у цивільному праві України. Ці правові категорії є основними елементами правового статусу особи, і їх порушення може призвести до значної моральної та матеріальної шкоди. У статті розглядаються як загальні, так і спеціальні способи захисту зазначених немайнових благ, що передбачені Цивільним кодексом України. Загальні способи захисту включають відшкодування матеріальної та моральної шкоди, зокрема, компенсацію за завдані страждання чи знищену репутацію. Спеціальні способи захисту передбачають спростування недостовірної інформації, право на відповідь та заборону її поширення. Всі ці способи можуть застосовуватися в комбінації, залежно від конкретних обставин справи. Автор особливу увагу приділяє механізму спростування недостовірної інформації, яке є важливим інструментом для доведення неправдивості висловлювань і відновлення справедливої репутації особи в очах громадськості. Водночас розглядається право на відповідь як механізм, що дає можливість постраждалій особі висловити свою точку зору. Окремо в статті аналізується питання вибачення як способу захисту, яке є досить спірним у правовій практиці, оскільки законодавчо не закріплене та може викликати етичні й психологічні питання, зокрема, примус до вибачення проти волі особи. Також акцентується увага на актуальності удосконалення правових механізмів захисту у зв'язку з сучасними викликами, такими як швидке поширення інформації через цифрові технології і соціальні мережі. Дослідження підкреслює необхідність вдосконалення правового регулювання у цій сфері, щоб забезпечити ефективний захист осіб від неправдивих звинувачень і порушень їх гідності, честі та ділової репутації в умовах цифровізації суспільства. Зокрема, автор зазначає важливість пошуку оптимальних шляхів захисту, які будуть враховувати всі сучасні реалії і допомагати особам ефективно захищати свої немайнові права.

У висновках статті наголошується на важливості розвитку правового інструментарію для захисту немайнових прав у цифровому середовищі, де інформаційні порушення можуть мати швидкий і глобальний характер. Право на спростування недостовірної інформації, право на відповідь та інші механізми повинні бути адаптовані до реалій сучасного світу, де інформація

поширюється миттєво і не завжди є під контролем відповідальних осіб. Особливу увагу також варто приділяти питанням ефективності національного законодавства в контексті глобалізації і міжнародних стандартів у цій сфері.

Ключові слова: право, честь, гідність, ділова репутація, немайнові права, способи захисту, спір.

Постановка проблеми. Честь, гідність та ділова репутація є фундаментальними особистими немайновими благами, що визначають соціальний статус і самооцінку особи, а також її професійну компетентність у суспільстві. Ці цінності, закріплені в статті 3 Конституції України як найвища соціальна цінність, потребують належного правового захисту, оскільки їх порушення може завдати значної моральної та матеріальної шкоди. Стаття 32 Основного Закону України гарантує судовий захист права на спростування недостовірної інформації та відшкодування шкоди, заподіяної такими порушеннями. На галузевому рівні цивільне законодавство України також встановлює механізми захисту цих прав.

Водночас попри чітке нормативне закріплення, практична реалізація захисту честі, гідності та ділової репутації стикається з низкою проблем. До них належать нечіткість окремих правових норм, складнощі в доведенні факту порушення та оцінці завданої шкоди, а також вплив сучасних інформаційних технологій, зокрема соціальних мереж, які ускладнюють контроль за поширенням недостовірної інформації.

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена необхідністю аналізу існуючих механізмів захисту честі, гідності та ділової репутації в цивільному праві України, виявлення прогалин у правовому регулю-

ванні та розробки пропозицій щодо їх усунення, особливо в умовах сучасних викликів інформаційного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням вивчення цивільно-правового захисту честі, гідності та ділової репутації займалися багато вітчизняних цивілістів, серед яких можна виділити Р. О. Стефанчука, М. А. Придворова, П. А. Кравченка О. С. Іоффе, А. Штефан та інших.

Метою статті є всебічний огляд механізму захисту честі, гідності та ділової репутації в цивільному праві.

Виклад основного матеріалу. Основою правового регулювання відносин щодо захисту гідності, честі та ділової репутації є Конституція України та Книга 2 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), яка присвячена особистим немайновим правам фізичної особи. Так, відповідно до статті 297 ЦК України кожному гарантується право на повагу до його гідності та честі, а у статті 299 ЦК України зазначено, що фізична особа має право на недоторканність своєї ділової репутації [1]. Характер спірних правовідносин цієї категорії є цивільно-правовим (незалежно від суб'єктного складу), а, отже, всі справи зазначеної категорії підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства, за винятком справ про захист ділової репутації між юридичними особами та іншими суб'єктами

підприємницької діяльності у сфері господарювання та іншої підприємницької діяльності, що розглядаються в порядку господарського судочинства [2].

Відповідно до статті 275 ЦК України захист особистого немайнового права здійснюється у спосіб, установлений главою 3 цього Кодексу, а також іншими шляхами відповідно до змісту цього права, способу його поширення та наслідків, які спричинило це порушення [1]. Вибір способу захисту особистого немайнового права, зокрема права на повагу до гідності та честі, права на недоторканість ділової репутації, належить позивачеві. Особа, право якої порушено, може обрати як загальний, так і спеціальний способи захисту свого права, визначені законом, який регламентує конкретні цивільні правовідносини. Слід зауважити, що загальними є ті способи, які можуть бути використані не лише для захисту честі, гідності та ділової репутації, а й для захисту інших майнових та немайнових прав. Такі способи законодавець чітко визначив в частині другій статті 16 ЦК України.

Зокрема, такими способами є:

1) визнання права – це спосіб захисту, який застосовується у разі невизнання належних особі прав або їх оспорення, а також у разі, якщо в особи відсутні документи, які можуть підтвердити належність їй певного права;

2) визнання правочину недійсним – це спосіб, який використовується у випадку необхідності відновлення правового становища, яке існувало до укладення договору;

3) припинення дії, яка порушує право – цей спосіб ефектив-

ний, коли метою захисту є припинення порушення особистого немайнового права, яке триває зараз та на майбутнє. Вказаний спосіб є універсальним для всіх особистих немайнових прав, адже його застосовують у разі вчиненні тривалих правопорушень, які перешкоджають реалізації певного права, при цьому не позбавляючи його;

4) відновлення становища, яке існувало до порушення – це спосіб, який має обмежене застосування у сфері захисту честі, гідності та ділової репутації з огляду на те, що відновлення стану, який існував до моменту порушення вказаних прав є неможливим, адже таку шкоду не можна відновити правовими засобами;

5) примусове виконання обов'язку в натурі – це спосіб, який є ефективним у зобов'язальних правовідносинах, де одна сторона не бажає або ж відмовляється виконувати обов'язки, які передбачені договором. Проте, у випадку порушення прав на повагу до честі, гідності та ділової репутації фізичної особи цей спосіб також може бути застосовано, зокрема, у разі оскарження відмови засобів масової інформації в оприлюдненні тексту спростування;

6) зміна правовідношення – це спосіб, який є необхідним для зміни умов правочину з огляду на порушення його умов однією зі сторін;

7) припинення правовідношення – це спосіб, який використовується як покарання за невиконання або неналежне виконання обов'язків за договором;

8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди – це спосіб, метою якого є компенсація збитків особі, яка їх за-

знала у зв'язку з незаконним посяганням на її права;

9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди – це спосіб, який є одним з найбільш поширених у сфері захисту честі, гідності та ділової репутації, адже за допомогою цього способу особа може отримати компенсацію за спричинені їй страждання та приниження у зв'язку з порушенням її особистих немайнових прав;

10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб – це спосіб, який є ефективним у разі прийняття або вчинення незаконних дій органом публічної влади по відношенню до певної особи, якій було завдано шкоди такими діями [3].

Для захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи вкрай актуальним та необхідним є такі два способи захисту як відшкодування матеріальної шкоди та відшкодування моральної (нематеріальної) шкоди.

По-перше, відшкодування матеріальної шкоди як спосіб захисту досліджуваних особистих немайнових прав використовується досить рідко. Разом з тим, особливістю цього способу є те, що майнова шкода повинна бути пов'язана причинно-наслідковим зв'язком з конкретним діянням, зокрема, поширенням неправдивих або таких, що не відповідають дійсності, відомостей, які палять честь, гідність та репутацію. Тобто, діями є власне поширення неправдивих відомостей, а наслідком – переживання, які отримала особа через знищену репутацію.

Відшкодування майнової шкоди базується на загальних підставах деліктної відповідальності, тому наявність вини як суб'єктивного елементу, є обов'язковим.

Нерідко трапляються ситуації, коли під час звернення до суду заявники плутають поняття матеріальної та моральної шкоди. Наприклад, нотаріус подає позов, у якому стверджує, що внаслідок поширення недостовірної інформації у ЗМІ його професійна репутація була знецінена, що спричинило зменшення кількості клієнтів і, відповідно, зниження доходу. У зв'язку з цим він просить суд про компенсацію матеріальної шкоди. Проте суд відмовляє в задоволенні позову. Така ситуація демонструє, що фактично позивач прагне отримати відшкодування моральної шкоди, однак, неправильно кваліфікуючи обставини, подає вимоги як про матеріальні збитки.

Водночас звернутися з позовом про відшкодування шкоди особа може у випадку, якщо порушення її прав на повагу до честі, гідності та ділової репутації потягло за собою погіршення стану здоров'я чи захворювання внаслідок чого особа змушена була витратити кошти на лікування. Таким чином, витрачені гроші є реальними збитками і тому за наявності доказів (чеків, довідок, виписок) особа має право на відшкодування матеріальної шкоди за порушення її особистих немайнових прав.

Слід також зауважити, що під час розгляду справ зазначеної категорії суди повинні мати на увазі, що юридичним складом правопорушення, наявність якого може бути підставою для задоволення позову, є сукупність таких обставин: а) поши-

рення інформації, тобто доведення її до відома хоча б одній особі в будь-який спосіб; б) поширена інформація стосується певної фізичної чи юридичної особи, тобто позивача; в) поширення недостовірної інформації, тобто такої, яка не відповідає дійсності; г) поширення інформації, що порушує особисті немайнові права, тобто або завдає шкоди відповідним особистим немайновим благам, або перешкоджає особі повно і своєчасно здійснювати своє особисте немайнове право [4, с. 16].

По-друге, основним способом захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи є відшкодування моральної (нематеріальної) шкоди. Фактично, будь-яке порушення прав у цій сфері тягне за собою певні фізичні і моральні страждання.

Що стосується спеціальних способів захисту, то найбільш поширеним спеціальним способом захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи є спростування недостовірної інформації. Так, у частині четвертій статті 277 ЦК України передбачено, що спростування недостовірної інформації здійснюється особою, яка поширила інформацію. Поширювачем інформації, яку подає посадова чи службова особа під час виконання своїх посадових (службових) обов'язків, вважається юридична особа, у якій вона працює [1].

Поширеною є практика, коли звертаються з позовом спростувати певну критику та оціночні судження. Проте, відповідно до частини другої статті 47-1 Закону України «Про інформацію» оціночними судженнями, за винятком образи чи наклепу, є висловлювання, які не містять фактичних даних, зокрема критика, оці-

нка дій, а також висловлювання, що не можуть бути витлумачені як такі, що містять фактичні дані, з огляду на характер використання мовних засобів, зокрема гіпербол, алегорій, сатири. Тому оціночні судження не підлягають спростуванню та доведенню їх правдивості [5].

Метою спростування є доведення до кола осіб, серед яких були поширені неправдиві відомості, інформації про визнання судом їх невідповідності дійсності. Цивільний кодекс України встановлює два види спростування: 1) щодо інформації, поширеної через засоби масової інформації; 2) щодо інформації, яка міститься у документі, який видала юридична особа. Цей спосіб захисту закріплений у спеціальному законодавстві, зокрема, у Законах України «Про телебачення та радіомовлення» (стаття 64), «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» (стаття 37). Для нього важливим є баланс між правом на свободу слова та правом на спростування інформації. Так, кожна особа має право на свободу слова, тобто право на вираження власних поглядів та думок, водночас, ніхто не може бути притягнутий до відповідальності за висловлення оціночних суджень [5]. Водночас такий спосіб захисту має ряд недоліків. По-перше, не завжди вдається донести зміст спростування до тієї ж кількості людей, яким раніше стала відома неправдива інформація про постраждалу особу. По-друге, оприлюднення спростування не обов'язково змінює громадську думку щодо особи або подій, що стали об'єктом поширення хибних відомостей, які завдали шкоди її честі, гідності чи діловій репутації. По-третє, публічне спростування не забезпечує

жодних нових, у тому числі матеріальних, переваг для особи, про яку була поширена недостовірною інформація.

Наступним способом захисту є право на відповідь. За нормами ЦК України цей спосіб включений до положень статті, яка регулює спростування недостовірної інформації, зокрема ч. 1 ст. 277 ЦК України. Відмінність відповіді від спростування недостовірної інформації полягає в тому, що опублікування відповіді походить від потерпілої особи, а опублікування спростування завжди здійснюється від імені редакції або особи, яка розповсюдила неправдиві відомості, що є відмінністю даних способів один від одного. Характерною особливістю відповіді є різноманіття механізмів застосування права на відповідь, активна роль потерпілого, який висловлює власну оцінку та реакцію на ситуацію; опублікування відповіді будь-яким способом (стаття у газеті, пост у Facebook, виступ на радіо чи телебаченні).

Окремим способом захисту гідності, честі та ділової репутації є припинення подальшого поширення інформації, що принижує честь, гідність та репутацію фізичної особи (стаття 278 ЦК України). Вказаний спосіб передбачає два види припинення інформації: 1) коли право порушується, 2) коли право уже порушене. Такий спосіб захисту орієнтований на застосування до масових поширень інформації.

Відмінність такого способу захисту особистих немайнових прав від спростування недостовірної інформації полягає у тому, що заборона поширення інформації (яка готується до поширення або яка вже поши-

рена) може бути застосована й у разі поширення інформації незалежно від того, чи вона є недостовірною, чи абсолютно правдивою. Позивач лише доводить, що зазначена інформація порушує його особисті немайнові права. Тобто якщо інформація, яка порушує особисті немайнові права особи, є достовірною, вимоги про її спростування не можуть бути задоволені.

Вирішуючи питання про визнання поширеної інформації недостовірною, суди повинні визначати характер такої інформації та з'ясовувати, чи є вона фактичним твердженням, чи оціночним судженням [4, с. 18]. Якщо суб'єктивну думку, яка є оціночним судженням, висловлено в брутальній, принизливій чи непристойній формі, що принижує гідність, честь чи ділову репутацію, на відповідача може бути покладено обов'язок відшкодувати моральну шкоду, а не спростувати таку інформацію.

До категорії так званих «інших спеціальних способів» захисту особистих немайнових прав можна віднести вибачення. Цей механізм вважається досить спірним, оскільки чинне законодавство прямо його не передбачає. Водночас чимало фахівців у галузі права виступають за визнання, нормативне закріплення та практичне застосування вибачення як ефективного інструменту захисту права на честь, гідність і ділову репутацію. Законодавство та судова практика передбачають, що примусове вибачення не може бути та не є способом захисту честі, гідності та ділової репутації. Такий спосіб захисту можливий лише за умови примирення сторін, при цьому вибачення має бути добровільним [6].

На думку О.О. Кота, не всі позови можуть стосуватися суто спростування чи відшкодування майнової або моральної шкоди – можуть виникати ситуації, де людині важливіше отримати саме вибачення з метою відновлення своєї гідності, честі та ділової репутації. Виходячи з цього, вчений вважає, що вибачення є необхідним у сучасному суспільстві та має бути легалізовано як окремий спосіб захисту [7]. Ми вважаємо, що вибачення є лише психологічним чинником, а тому з певних моральних переконань особа може бути просто не здатна визнати власну провину, а змушувати її в цьому негуманно.

Висновки. Отже, проведене дослідження законодавства та наукової літератури дозволяє дійти таких висновків:

1. Кожна людина має право на захист честі, гідності та ділової репутації. Вказані права можуть бути захищені загальними та спеціальними способами. До загальних відносять способи захисту, які передбачені у статті 16 Цивільного кодексу України. З них найбільш розповсюджене застосування має відшкодування матеріальної та моральної (нематеріальної) шкоди.

2. До спеціальних способів захисту належать право на спростування недостовірної інформації, право на відповідь, заборона поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права. Разом з тим,

законодавство передбачає, що цей перелік не є вичерпним. Спеціальні способи захисту можуть поєднувати з загальними, наприклад, спростування недостовірної інформації може співіснувати з відшкодування моральної шкоди.

3. Спростування недостовірної інформації полягає у доведенні до кола осіб, серед яких були поширені неправдиві відомості, інформації про визнання судом їх невідповідності дійсності. Право на відповідь як спосіб захисту полягає у наданні відповіді потерпілою особою. Заборона поширення інформації як спосіб захисту може бути реалізована у двох формах: коли інформація ще не опублікована та коли інформація уже опублікована. Метою цього способу захисту є не допустити поширення неправдивої інформації серед ще більшої кількості людей.

4. Дискусійним способом захисту є вибачення, яке наразі в законодавстві не закріплено. Судова практика вказує, що особу не можна примушувати щось робити проти її власного бажання, зокрема, і вибачатися. З боку психології такий підхід може бути емоційним насиллям, що очевидно є негуманним. Крім того, якщо особа не має дійсного бажання вибачитися, це унеможлиблює належне виконання рішення суду, яким зобов'язано висловити вибачення.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 9 квіт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03 квітня 2019 року у справі № 750/052/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>

3. Грищенко І. М. Способи захисту честі, гідності і ділової репутації фізичної особи у Україні. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія : Юридичні науки*. 2013. № 2. С. 59–65.
4. Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справах про захист гідності, честі та ділової репутації / Упоряд.: канд. юрид. наук, доцент Д. Д. Луспеник. Київ, 2019. Вип. 53 с.
5. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 №2657-XI : станом на 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
6. Кучерявенко В. С. Вибачення як спосіб захисту права на повагу до гідності та честі, права на недоторканність ділової репутації. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів ХХІ століття»* (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика». 2022. Т. 2. С. 694– 697.
7. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України №1 від 27.02.2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text
8. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: монографія. К. : Алерта, 2017. 494 с.

Boyko Evhen, student of Taras Shevchenko National University of Kyiv

Mechanism of protection of honour, dignity and business reputation of an individual in civil law

The article is dedicated to the analysis of mechanisms for protecting the honour, dignity, and business reputation of individuals in Ukrainian civil law. These legal categories are essential elements of a person's legal status, and their violation can lead to significant moral and material damage. The article discusses both general and special methods of protecting these non-property rights as provided by the Civil Code of Ukraine. General methods of protection include compensation for material and moral damages, particularly compensation for suffering or destroyed reputation. Special methods of protection include refutation of false information, the right to reply, and prohibition of its dissemination. All these methods can be applied in combination, depending on the specific circumstances of the case. The author pays special attention to the mechanism of refuting false information, which is an important tool for proving the falsity of statements and restoring the person's fair reputation in the eyes of the public. At the same time, the right to reply is considered as a mechanism that allows the injured person to express their point of view. The article also analyzes the issue of apology as a means of protection, which is quite controversial in legal practice since it is not enshrined in legislation and can raise ethical and psychological issues, particularly the coercion to apologize against the person's will. The article also emphasizes the relevance of improving legal mechanisms in response to modern challenges, such as the rapid spread of information through digital technologies and social networks. The study highlights the

need to enhance legal regulation in this area to ensure effective protection of individuals from false accusations and violations of their dignity, honor, and business reputation in the context of the digitalization of society. In particular, the author notes the importance of finding optimal protection methods that will take into account all modern realities and help individuals effectively protect their non-property rights.

The conclusion of the article stresses the importance of developing legal instruments for the protection of non-property rights in the digital environment, where information violations can have rapid and global consequences. The right to refute false information, the right to reply, and other mechanisms should be adapted to the realities of the modern world, where information spreads instantaneously and is not always under the control of responsible individuals. Special attention should also be paid to the effectiveness of national legislation in the context of globalization and international standards in this field.

Key words: law, honor, dignity, business reputation, non-property rights, methods of protection, dispute.